

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
TamPub – The Institutional Repository of University of Tampere

 Publisher's version

The permanent address of the publication is
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201406051619>

Author(s):	Mäki-Kulmala, Heikki
Title:	Propositionaalisesta narratiiviseen tieto- ja oppimiskäsitykseen
Main work:	Puheenvuoroja narratiivisuudesta opetuksessa ja oppimisessa
Editor(s):	Ropo, Eero; Huttunen, Maiju
Year:	2013
Pages:	47-63
ISBN:	978-951-44-9166-5
Publisher:	Tampere University Press
Discipline:	Educational sciences; Other social sciences; Philosophy
School /Other Unit:	School of Education
Item Type:	Article in Compiled Work
Language:	fi
URN:	URN:NBN:fi:uta-201406051619

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

Propositionaalisesta narratiiviseen tieto- ja oppimiskäsitykseen

Heikki Mäki-Kulmala

Tiivistelmä

Filosofian oppikirjoissa tieto tavataan määritellä todeksi ja (hyväksyttävästi) perustelluksi uskomukseksi. Sitä ”jotakin”, johon perustellusti uskotaan, kutsutaan filosofien kielessä usein propositioksi. Sillä tarkoitetaan taas väitelauseen ilmaisevaa mahdollista (vallitsevaa tai vallitsematonta) asiantilaa. Propositionaalinen tiedonkäsitys on ollut yhteiskunnassamme vallitseva aina näihin päiviin saakka ja se on ”terveen järkemme” mukainen. Myös oppiminen on sen mukaan mielletty prosessiksi, jossa oppijan mieleen kasaantuu yhä uusia propositioita tai niitä ilmaisevia lauseita. Artikkelissa pyritään osoittamaan Ludwig Wittgensteinin myöhäisfilosofiaan nojautuen tämän käsityksen ongelmakohtia. Niistä tärkein oli se, että propositiot osoittautuvat äärimmäisen monimielisiksi silloin, kun puhutaan inhimillisestä tiedosta ja oppimisesta. Joidenkin loogikko-filosofien yritykset luoda selkeä ja yksikäsitteinen ideaali-kieli tuottivat selvyuden sijasta vain joukon uusia sekaannuksia. Wittgensteinin ratkaisu oli periaatteessa hyvin yksinkertainen: On hyväksyttävä tiedon, oppimisen ja kielen monimuotoisuus ja nähtävä ne elämän moninaisten muotojen ja käytäntöjen osina. Näin tullaan lähelle sitä, mitä narratiivisessa oppimiskäsityksessä tavoitellaan: nähdä oppiminen osana yksilön, yhteisön ja kulttuurisen identiteetin muodostumisen tarinaa.

Johdanto: klassinen tiedon määritelmä

Ne lukioiden opiskelijat, joiden mieleen on jäänyt jotain filosofian kursseista F1 ja F3, osaavat melkoisella varmuudella vastata kysymykseen ”mitä on tieto”. Se on heidän mukaansa ”tosi ja perusteltu uskomus”. Useat tietävät vielä kertoa, että tämä oli ”klassinen tiedon määritelmä”, jonka jo Platon aikoinaan esitti. Tämä käsitys on saanut melkein pä virallisen filosofian aseman – vaikka meillä Suomessa ei mitään virallista filosofiaa olekaan.

Akateemisemmissä esityksissä tuo tiedon määritelmä esitetään eksplisiittisemmin (”avatummin”) ja käyttäen muodollisen logiikan merkintätapoja:

$$K_p(S) \equiv_{\text{def}} B_p(S) \ \& \ R_p(S) \ \& \ S$$

Näin tiedon klassisen määritelmän mukaan se, että ”Paavo tietää, että shakkipeli on keksitty muinaisessa Persiassa” $K_p(S)$ tarkoittaa, ”pitää sisälään”, ainakin seuraavat kolme seikkaa:

Paavo uskoo, että S . ($B_p(S)$)

Paavolla on hyväksyttävät perusteet uskoa, että S . ($R_p(S)$)

Shakkipeli on todellakin keksitty muinaisessa Persiassa. (S)

Jokainen voi itse tykönään koetella tämän määritelmän pätevyyttä ja havaita, että mainittujen ehtojen tulee täyttyä, jotta kyse voisi olla tiedosta. Ollisi esimerkiksi varsin outoa, jos tämä Paavo sanoisi ensin tietävänsä, että shakkipeli on keksitty muinaisessa Persiassa, mutta sanoisi heti perään, ettei kuitenkaan usko sitä. (Aho 2007; Niiniluoto 1989, 57–61.)

Mutta eräs seikka sivuutetaan tavallisesti huomaamatta ja vähin äänin: että tiedon kohteena on tuo S -kirjaimella merkitty olio (Shakkipeli keksittiin muinaisessa Persiassa). Sitä nimitetään tavallisesti lauseeksi, mutta filosofit saattavat kutsua sitä myös propositioniksi. Meillä on siis vallalla julkilausumaton käsitys, että inhimillinen tieto on aina propositionaalista, että sen sisältö koostuu propositioneiksi kutsutuista olioista – tai vielä: että tietäminen (kuten myös uskominen, luuleminen, epäileminen jne.) on episteeminen asenne, jonka kohteina ovat propositioniksi kutsutut oliot. (Niiniluoto 1989, 54–57.)

Seuraavassa tehdään niihin hieman lähempää tuttavuutta.

Propositio ja ideaalikieli

Georg Henrik von Wrightin mukaan termi ”propositio” on neologismi, joka ilmaantui anglosaksisten filosofien ammattikieleen 1800-luvun lopulla ja seuraavan vuosisadan alussa. Tunnetuimpia tämän sanan käyttäjiä olivat alkuun Bertrand Russell ja G.E. Moore. Mutta ”proposition idean” isänä on kuitenkin syytä pitää böömiläistä filosofia, matemaattikkoa ja teologia, Bernard Bolzanoa, joka puhui ”lauseista sinänsä” vastakohtana puhutuille tai kirjoitetuille lauseille. (von Wright 1984.)

Bolzanon ”lauseet sinänsä” olivat niiden aistein havaittavissa maailmassa esiintyvien väitelauseiden ”objektiivisia merkityksiä”, jotain, mitä lauseet pyrkivät ilmaisemaan. Niinpä esimerkiksi seuraavat toisistaan selvästi poikkeavat lauseet ilmaisevat kuitenkin yhden ja saman proposition:

Shakkipeli syntyi muinaisessa Persiassa.
Shakkipeli kehitettiin muinaisessa Persiassa.
Muinaisessa Persiassa kehitettiin shakkipeli.
Muinaiset persialaiset kehittivät sakkipelin.
Jne.

Keskeinen motiivi proposition käsitteen käyttöön ottamiselle liittyi 1800-luvun loppupuolella (jälleen kerran) virinneeseen kiinnostukseen inhimillisen tiedon perusteita kohtaan. Silloin elettiin aikaa, jolloin ne tuntuivat järkkävän. Kiihtyvät mullistukset elämäntavoissa (kaupungistuminen, suurteollisuus, uskonnollisten auktoriteettien mureneminen yms.) sekä tieteessä (evoluutioteoria, historiallis-kriittinen Raamatun tekstien tutkimus, psykoanalyysi, uudet käsitykset aineesta, avaruudesta, ajasta jne.) ravistelivat monia aiemmin itsestään selvinä pidettyjä ajatustottumuksia. Koska täysin pidäkkeetön skeptisismi ei kuitenkaan useimpia ihmisiä tai yhteisöjä tyydytä, syntyy tällaisina aikoina tilaus uusille varmuuksille, vieläpä sellaisille, että ihminen voisi luottaa niihin joutumatta uhraamaan kriittistä älyään (*sacrificium intellectus*).

Yksi suunta, josta mistä varmuuden uuden peruskallion uskottiin löytyvän, oli matematiikka. Jo Galilei, Descartes ja hieman myöhemmin Leibniz olivat vakuuttuneita siitä, että ”luonnon kirja oli kirjoitettu matematiikan symboleilla”, että ehdottomat totuudet olivat ”matemaattisia”. Niinpä varma tieto tuli ihannetapauksessa myös esittää matemaattisten olioiden/symbolien avulla. Descartes, Leibniz ja monet muut tuon ajan filosofit haaveilivat

myös matematiikan kaltaisesta ideaalikielystä, joka voisi olla täysin yleispätevä ”ajatuskalkyyli”.

Mutta 1800-luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alun varmuuden etsijät (Bolzano, Husserl, Frege, Russell jne.) eivät tyytyneet vain oman aikansa matematiikan tarjoamaan varmuuteen. He halusivat vakuuttua ensin tämän tieteen perusteiden pitävyydestä. Niinpä he koettivat palauttaa sen johonkin vielä ilmeisempään ja yksinkertaisempaan – toisin sanoen logiikkaan. Mutta jos logiikka ymmärrettiin tieteeksi ajattelusta ja jos sen ”voima” oli sen ”ilmeisyydessä”, niin siinä tapauksessa perusta saattaa vielä olla perin hatara – ihmispsyke kaikkine oikkuineen. Niinpä esimerkiksi kaikki neljä yllämainittua varmuuden etsijää piti äärimmäisen tärkeänä logiikan erottamista psykologiasta. Logiikka oli heille tietynkaltaisten, objektiivisesti olemassa olevien, formaalisten systeemien teoriaa ja tutkimusta – ja looginen vakuuttavuus formaalia moitteettomuutta, jolla ei ollut periaatteessa mitään tekemistä psykologisen vakuuttavuuden kanssa. Propositionit olivat nyt olioita, jotka kuuluivat näiden formaalisten systeemien maailmaan. (von Wright 1998a, 186–194, 205–217; von Wright 1992.)

Propositiot, looginen atomismi ja ”terve järki”

Bertrand Russell totesi teoksessaan *Muotokuvia muistista*, kuinka filosofit voitaisiin jakaa kahteen suureen ryhmään. Ensimmäiseen kuuluisivat ne, jotka kuvittelevat todellisuuden kulkohiksi hyytelöä, ja toiseen ne, joiden mielestä se oli kuin ämpärillinen hauleja. Hyytelömaailmassa ”kaikki vaikuttaa kaikkeen”, kun taas hauli pysyy ainakin arkisen kokemuksen mukaan samana, vaikka sen naapuri kokisi miten syvällisen muodonmuutoksen hyvänsä. Russell ilmoitti tietenkin kuuluvansa jälkimmäiseen joukkoon, kuten useimmat tuona aikana erityisesti logiikan ongelmiin keskittyneet filosofit. Hyytelömaailma oli heidän mukaansa pohjaton suo, missä kukaan ei osannut sanoa selkeästi mistään mitään varmaa. Jokainen kaikkiiheydestä irralleen otettu käsitys tai väite kun oli jotenkin epätosi – olihan Hegelin (hyytelökulhofilosofi numero yksi!) mukaan vain kokonaisuus tai ”totaliteetti” tosi. (Russell 1956, 21.)

Vaikka Russell viihtyi erittäin hyvin mitä monimutkaisimpien formaalisten systeemien maailmassa, niin toisaalta hän kunnioitti suuresti myös maanläheistä, tervettä järkeä. Sofistikoituneimmankaan filosofin ei kannat-

tanut hänen mukaansa kannattanut hankkiutua kovin suuriin riitoihin sen kanssa. Terve järki taas edellyttää, että ihminen ymmärtää oikein ja pidemmittä puheitta lukemattomia yksinkertaisia tosiseikkoja – osaa kysyä ja vastata. Toisin sanoen: tervejärkisen ihmisen tuli enimmänsä aikaa ainakin kuvitella maailma sangolliseksi hauleja.

Koska Russell halusi kunnioittaa tuota terveen järjen vaatimusta myös filosofiansa, hän päätyi siellä ajatukseen atomilauseista: Täytyy olla olemassa sellaisten lauseiden (tai oikeastaan propositioiden) kerrostuma, jotka ilmaisevat ”yksinkertaisia” tai ”jakamattomia” asiantiloja, jotka ovat toisistaan täysin riippumattomia ja jotka voidaan ymmärtää ”pohjiaan myöten” yhdessä loogisessa silmänräpäyksessä. Kompleksisemmat tosiseikat ja niitä ilmaisevat ”molekyylilauseet” ovat näiden atomien yhdistelmiä. Keskeistä kuitenkin oli, ettei yhdenkään ”atomin” totuusarvo tai merkitys mieli ollut riippuvainen minkään toisen ”atomin” totuusarvosta tai mielestä. (Russell 1969, 60–73; Russell 1998, 35–39.)

Atomilauseita voisivat nyt olla vaikka:

Shakkipeli keksittiin muinaisessa Persiassa. (S)

Kaikki korpit ovat mustia. (K)

Helsinki on Suomen pääkaupunki. (H)

Kompleksisia tai molekyylläisiä lauseita voidaan näistä muodostaa sitten lauselogiikasta tuttujen konnektiivien (& = ”ja”, v = ”tai”, → = ”jos... niin”) avulla, esimerkiksi:

$S \vee K, S \& H \vee K, S \rightarrow (H \& K)$ jne.

Kaikkein johdonmukaisin ja ankarin esitys tällaisesta atomistisesta filosofiasta on Ludwig Wittgensteinin nuoruudenteos *Tractatus Logico-Philosophicus* eli *Loogis-filosofinen tutkielma*.

Tällainen ehdottoman yksinkertaisuuden ja selkeyden ideaali on kuitenkin paljon vanhempi kuin vaikkapa Wittgensteinin *Tractatus*. Se tulee vastaan jo yhdessä modernin filosofian perustekstissä, Descartesin *Metodin esityksessä*. Tuon teoksen juonenahan on kaiken epäily aina siihen saakka, jolloin epäilijä päätyy ehdottoman selviin ja tarkkoihin (*clara et distincta*) ideoihin. Näiden ehdottoman selvien ja tarkkojen ideoiden epäileminen on loogisesti

mahdotonta. Voin esimerkiksi epäillä sitä, onko katselemani kirjan sivulla oleva geometrinen kuvio kolmio, tai jopa sitä, katselenko kirjaa lainkaan, vaan kaikki onkin unta. Mutta loogiseen ristiriitaan sotkeutumatta en voi epäillä, etteikö kolmiossa olisi kolmea kulmaa. Descartesin ihanteena oli sellainen maailmankuva, jonka olisi pantu kokoon vain ja ainoastaan näitä selviä ja tarkkoja ideoita rakennuskivinä käyttäen. (Descartes 2001, 130–134, erityisesti 131.)

Descartesin filosofian rinnakkaisilmionä voidaan, vaikka se ehkä tuntuu yllättävältä, pitää Lutherin ja eräiden muiden protestanttien teologiaa, joka nosti Raamatun ylimmän ja usein ainoan hengellisen auktoriteetin asemaan. Tämän ajatustavan ennako-oletus on, että Raamatussa on jokin yksikäsitteinen ja ”selvä sana”, joka ei tarvitse esimerkiksi kirkkoinstituution tai erilaisten oppineitten kommentaarien tukea tullakseen tulkituksi oikein. Tämän perusteella on varsin ymmärrettävää, että kristillinen fundamentalismi sanainspiraatio-oppeineen syntyi nimenomaan protestanttisten kirkkokuntien piirissä. (Marsden 1987; Prebish 1987.)

Sekä Descartesin filosofia että jossain määrin myös protestanttisten teologioiden ajattelu heijastavat kumpikin tahollaan ja tavallaan autonomisen yksilön tai autonomisen kansalaisen syntyä. Tällainen autonominen yksilö tai kansalainen pyrkii käyttämään omaa järkeään ”ilman toisen ohjausta”, kuten Kant asian ilmaisi. Looginen atomismi on siis hyvin pitkälle ”kunnan kansalaisen” ja ”terveen järjen” mukaista – ja siinä lienee myös propositionaalisen tiedonkäsityksen suosion ”yhteiskunnallinen perusta” ja siihen perustuu sen luontevuuden vaikutelma. Hyytelömaailma tuntui taas mitätöivän jokaisen yksittäisen ihmisen yksittäiset käsitykset. Nehän olivat väärä jo *a priori*, koska vain jokin salaperäinen ja koskaan tavoittamaton kokonaisuus oli totuus! Tällaisessa seurakunnassa yksittäisen ihmisen oli parasta vaieta ja antautua perinteen ja Johtajan ohjattavaksi.

Kielipeli ja perheyhtäläisyys

Friedrich Engels, joka muistetaan Karl Marxin ystävänä ja työtoverina, tapasi kutsua metafysiikoiksi sellaisia ajattelijoita, joiden mukaan maailma koostui toisistaan erillisistä ja muuttumattomista hauleista.

Metafysiikolle oliot ja niiden ajatukselliset heijastuskuvat, käsitteet, ovat yksittäisiä, peräkkäin ja toisistaan erillään tarkasteltavia, kiinteitä,

jäykkiä, kerralla annettuja tutkimuksen kohteita. (...) Tämä ajatustapa näyttää ensi silmäyksellä erittäin hyväksyttävältä siksi, että se on juuri niin sanottua tervettä ihmisjärkeä. Mutta niin arvossa pidettävää seuraa kuin tuo terve ihmisjärki onkin kotioloissa neljän seinän sisällä, joutuu se kokemaan vallan ihmeellisiä seikkailuja uskaltautuessaan tutkimuksen laajaan maailmaan. (Engels 1979, 196–197.)

”Metafysiikka” oli siis Engelsin mukaan tiettyyn rajaan asti hyväksyttävää tai jopa välttämätöntä, mutta perimmältään maailma ei kuitenkaan koostu hauleista.

Jos todellisuus ei kuitenkaan koostu toisistaan irrallisista hauleista, niin silloin ei lauseella ”Shakkipeli keksittiin muinaisessa Persiassa” ole myöskään mitään yksikäsitteistä ja objektiivista merkitystä, joka päälle päätteeksi voitaisiin tavoittaa yhdellä loogisella silmänräpäyksellä? Shakkimestarille sana ”shakki” sanoo varmasti jotain aivan muuta kuin sille, joka tuskin hallitsee pelkät siirrot. Oppineen orientalistin ”muinainen Persia” on puolestaan aivan toista kuin sen, jonka tiedot supistuvat jo osin unohtuneeseen kouluhistorian kurssiin. Näinkin yksinkertaisen esimerkkilauseen ilmaisema propositio näyttää hajoavan taivaan tuuliin. Mitä siis tapahtui ja missä, kun muinaisessa Persiassa ruvettiin pelaamaan shakkia!

Myöhäisfilosofiassaan Ludwig Wittgenstein sanoutui hyvin jyrkästi irti loogisesta atomismista. Niin ikään ideaalikieli, sen ehdottoman yksikäsitteinen semantiikka ja eksakti looginen syntaksi, alkoi näyttää hänestä harhakuvalta. Eikä se ollut mikä hyvänsä harhakuva, vaan pikemminkin Se Harhakuva, jonka kritiikkiin ja hajottamiseen hänen koko myöhempi filosofiansa tähtäsi. Filosofisissa tutkimuksissaan hän toteaa esimerkiksi:

’Lause, merkillinen asia!’: Tähän sisältyy koko esityksen sublimointi. Pyrkimys olettaa puhdas välijäsen lausemerkin ja tosiseikkojen välille. Tai jopa pyrkimys haluta puhdistaa, jalostaa, itse lausemerkkiä. – Ilmaisumuotomme näet estävät meitä monin tavoin näkemästä sitä, että kysymys on tässä tavallisista asioista, lähettäessään meidät ajamaan takaa tyhjiä haavekuvia. (FT § 94.)¹

¹ Wittgensteinin teoksiin viitataan vakiintuneen kansainvälisen tavan mukaan eli teoksen nimen alkukirjaimella (FT = Filosofisia tutkimuksia, V = Varmuudesta), jonka jälkeen asianomaisen ”pykälän” numero.

Tuo ”puhdas väljäsän” on kutakuinkin sama asia kuin propositio ja eräs tyhjä haavekuva on loogis-matemaattinen ideaalikieli, johon verrattuna tavallinen kieli olisi primitiivistä ja karkeaa, täynnään loogisia sekaannuksia. *Filosofisissa tutkimuksissaan* Wittgenstein vertasi tavallista kieltä puusepän työkalupakkiin, jossa oli erilaisia talttoja, vasaroita, pihtejä, metrinmitta, harppi, sahoja, puukko, liimaputkilo jne. Taltoilla, sahalla ja puukolla oli se yhteinen piirre, että niillä työstettiin puuta. Mutta metrinmitasta tai harpista näin ei voinut sanoa – ja liimaputkilon tarkoitus ja käyttötapa eroaa puolestaan kaikista edellä mainituista. Myös kielellä oli lukemattomia erilaisia käyttötapoja, jotka eivät mitenkään olleet palautettavissa toisiinsa tai johonkin yleiseen, ideaaliseen muotoon. (FT § 11.)

Wittgenstein ei olisi hyväksynyt Engelsin vastakkainasettelua terveen järjen hallitsemien ”kotiolojen” ja toisaalta ”tutkimuksen avaran maailman” välillä. Hän ajatteli päinvastoin niin, että on olemassa lukematon määrä erilaisia ”kotioloja”, joissa kussakin on vallalla hieman erilainen ”terve järki”. Ideaalikielen asemesta Wittgenstein puhuikin myöhäisfilosofiassaan erilaisista kielipeleistä (*Sprachspiele*) ja niiden perustana olevista erilaisista elämänmuodoista (*Lebensformen*). Kunkin elämänmuodon ja sitä vastaavan kielipelin sisällä (niiden ”neljän seinän sisällä”) kielelliset ilmaisut vaikuttavat Russellin ja kumppaneitten kaipaamilta objektiivisilta ja yksikäsitteisiltä propositioilta. Ne ymmärretään pidemmittä puheita tai jopa puolesta sanasta, koska elämänmuodon luoma konteksti on puhujilla ja kuulijoilla sama. (FT § 1–64; von Wright 1998a, 337–343.)

Engelsin mainitsemassa ”tutkimuksen avarassa maailmassa” ei liioin puhuta yhtä kieltä tai toimita yhtä ja samaa Tieteen Metodina noudattaen, vaan sielläkin on erilaisia ”kotioloja”. Nykyaikaisen tieteenfilosofian sellaiset keskeiset käsitteet kuin ”paradigma”, ”tutkimusohjelma” tai puhe erilaisista diskursseista voidaan osoittaa Wittgensteinin ”kielipelin” jälkeläisiksi. Yritykset pelkistää tieteen kieli vain johonkin yhteen tai muutamiin ideaalisiin muotoihin johtaisi vain sen suunnattomaan köyhtymiseen. Kukaan tuskin hyötyisi liioin siitä, jos esimerkiksi fysiikkaa, kasvatustiedettä tai taidehistoriaa vaadittaisiin noudattamaan samoja metodisiaäntöjä. – Ja mitähän ne mahtaisivat olla?

Mutta kielipelit, elämänmuodot tai ”kotiolut” eivät kuitenkaan ole toisistaan täysin irrallaan, vaikka niillä ei olisikaan vuosisadan takaisten loogikkojen kaipaamaa yhteistä ideaalia. Sen asemesta Wittgenstein puhuu *Filosofisissa tutkimuksissaan* perheyhtäläisyydestä (*Familienähnlichkeit*).

Ajatellaanpa sellaisia käsitteitä kuin esimerkiksi ”peli”, ”taide”, ”musiikki” tai vaikkapa ”matematiikka”. Kun käytämme tällaisista ilmiöiden joukoista yhtä sanaa, tulemme miltei automaattisesti ajatelleksi, että esimerkiksi kaikilla peleiksi kutsumillamme toiminnoilla on jokin yhteinen nimittäjä, joka siis kuuluu niille kaikille. Shakilla ja tammella on varmaan paljon yhteistä, vieläpä shakilla, tammella, bridgellä ja pokerilla. Näillä on vielä joitakin yhteyksiä jalkapalloon ja jopa lottoon tai veikkaamiseen tai jopa sudokuun. Mutta eikö myös se, että lapsi istuu ikkunan ääressä ja koettaa arvata, minkä värinen on seuraava kadulle ilmestyvä auto, ole jonkinlaista peliä sekini! Tai tietokilpailut tai vaikka askartelu Rubikin kuution parissa...

Näin pelin käsite voi laajeta yli kaikkien ennalta asetettujen rajojen, eikä mitään selvää keskusta tai ydintä löydykään. Samoin käy, jos ”pelin” sijasta pohdimme sitä, mitä on musiikki, matematiikka, tiede tai taide. Wittgensteinin mukaan ihmiset ovat kuluttaneet suunnattoman määrän aikaa ja vaivaa etsiessään tällaisten asioiden olemusta tai oikeita määritelmiä. Ne ovat kuitenkin olleet tyhjiä haavekuvia.

Wittgensteinin tarjoama vaihtoehto, perheyhtäläisyyden idea, on pinnalta katsoen häkellyttävän yksinkertainen: Käsitteiden erilaisten merkitysten välille muodostuu samanlaisten suhteiden verkosto, jonka tuottavat esimerkiksi sellaiset relaatiot kuin ”samaa perheeseen kuuluva” tai vaikkapa ”serkku”. Jos esimerkiksi Matti on Tiinan serkku ja Ville puolestaan Tiinan serkku, niin Matti ja Ville ovat serkkuja vain erittäin harvinaisissa tapauksissa. Mutta toisaalta heidät kaikki voidaan katsoa kuuluvaksi samaan sukukuntaan, samaan yhteyteen. Nyt myös ”peleiksi”, ”taiteeksi”, ”matematiikaksi” tai ”musiikiksi” kutsutut toiminnot tai ilmiöt muodostavat tällaisia sukulaissuhteiden verkostoja. (FT § 66–71.)

Mikä sitten tekee auttavan yhteisymmärryksen mahdolliseksi, jos mitään kaiken takana olevia yhteisiä ideaaleja ei ole olemassa? Eräs Wittgensteinin vastaus on yksinkertainen, mutta iskevä metafora: villalangan tai köyden ”vahvuus ei ole siinä, että jokin säie kulkee langassa koko pituudeltaan, vaan siinä, että säikeet ovat langassa päällekkäin.” Hieman aikaisemmin hän totesi vielä: ”Näemme monimutkaisen päällekkäisten ja ristikkäisten yhtäläisyyksien verkoston. Yhtäläisyyksiä niin suurissa kuin pienissä asioissa”. Erilaiset paradigmat, ”terveet järjet” tai kielipelit kuitenkin limittyvät niin sanotusti maanpinnan tasolla niin paljon toisiinsa, että kommunikatio ja ymmärrys on mahdollista – joko suoraan tai erilaisten mutkien kautta. (FT § 66.)

Säännön seuraamisesta

Nämä yksinkertaiset, miltei triviaalin tuntuiset ajatukset perheyhtäläisyydestä ja kielipeleistä saattavat kuitenkin ravistella perin pohjin koko modernia länsimaista tieto-, oppimis- ja ihmiskäsitystä. Näin erityisesti siinä tapauksessa, että mukaan otetaan vielä pari muuta Wittgensteinin myöhäisfilosofian keskeistä teemaa: säännön seuraamisen problematiikka ja käsitys siitä, ettei ”yksityisiä kieliä” voi olla olemassa.

Kuten edellä jo viitattiin, monet modernin tieteen ja filosofian perustajat haaveilivat ideaalisesta kielestä, josta olisi eliminoitu mahdollisuuksien mukaan kaikki syntaktiset ja semanttiset sekaannusten lähteet. Descartesin metodi tai Kantin kategorinen imperatiivi ovat taas väkeviä ilmauksia siitä, että nämä modernistit halusivat luoda niin tiedon kuin etiikan alueella ehdottoman selkeän säännöstön, joka sitten ohjeistaisi meitä ajattelemaan ja toimimaan oikein. Erittäin oleellista esimerkiksi mainittujen herrojen ajattelussa oli se, että ihmiset seurasivat näitä sääntöjä tiedostaen ja tietoisesti niin päättäneinä.

Wittgensteinin mukaan elämämme ei kuitenkaan voi pohjautua julkilausuttuihin sääntöihin, vaan asia on päinvastoin. Julkilausutut säännöt edellyttävät aina jonkin julkilausumattoman perustan. Peter Winch on havainnollistanut tätä Wittgensteinin ajatusta erään Lewis Carrollin tarinan avulla. Sen henkilöinä ovat jo Zenonin paradoksista tutut Kilpikonna ja Akhilleus. Viimemainittu halusi, ehkä juoksukilpailussa kokemastaan tappiosta vielä harmistuneena, osoittaa, että myös hänen keskustelukumppanillaan oli heikkoutensa. Tämä oli muun muassa kuolevainen, minkä Akhilleus luuli todistavansa seuraavan syllogismin avulla:

A= Kaikki kilpikonnat ovat eläimiä
B = Kaikki eläimet ovat kuolevaisia
Ö = Kaikki kilpikonnat ovat kuolevaisia.

Kilpikonnat ovat siis kuolevaisia, toteaa Akhilleus lopuksi. Mutta siitä sukeutukin seuraava keskustelu:

Kilpikonna: Hyväksyn lauseet A ja B, mutta en Ö:tä. (Samalla kilpikonna kehottaa Akhilleusta kirjoittamaan keskustelun)
Akhilleus: Jos hyväksyt A:n ja B:n, minun on hyväksyttävä Ö.

Kilpikonna: Hyväksyn mainitsemasi lauseet A ja B sekä äsken sanomasi lauseen C ("Jos hyväksyt A:n ja B:n, minun on hyväksyttävä Ö"), mutta en hyväksy Ö:tä.

Akhilleus: Jos hyväksyt A:n, B:n ja C:n, sinun on hyväksyttävä Ö.

Kilpikonna: Hyväksyn kyllä lauseen A, B, C ja myös äsken sanomasi lauseen D. (Jos hyväksyt A:n, B:n ja C:n, sinun on hyväksyttävä Ö.) Mutta en hyväksy Ö:tä.

Akhilleus: Jos hyväksyt A:n, B:n, C:n ja D:n, sinun on hyväksyttävä Ö.

Kilpikonna: Hyväksyn kyllä lauseet A, B, C, D sekä myös äsken sanomasi lauseen E. (Jos hyväksyt A:n, B:n, C:n ja D:n, sinun on hyväksyttävä Ö.) Mutta en hyväksy lausetta Ö.

Keskustelu jatkuu, jatkuu. Ä:n jälkeen otettiin käyttöön kenties kreikkalaiset aakkoset tai alaindeksit. Akhilleuksen pöytäkirja kasvoi pituutta yli kaikkien rajojen. Mutta milloinkaan hän ei pystynyt pakottamaan Kilpikonnaa hyväksymään lausetta Ö. Akhilleuksen oli jälleen tunnus-tettava tappionsa. (Winch 2008, 55–57.)

Mikään sääntö S ei sinällään pakota meitä tottelemaan itseään, eikä se liioin tulkitse itse itseään. Asia ei korjaannu silläkään, että laadimme säännön S tueksi säännön A, joka sanoo, miten S:ää tulee seurata tai tulkita, koska A vaatisi taas ohjeekseen säännön B jne. Jossain kohtaa tämä pelin on pakko päättyä ja ihminen yksinkertaisesti toimii. Wittgenstein toteaa provosoivasti:

Kun seuraan sääntöä, en valitse.

Seuraan sääntöä sokeasti. (FT § 219.)

Tämä särähtää melko pahasti modernin länsimaisen ihmisen korvaan. Hänen ihanteenaanhan on Descartesin päivistä asti ollut, että säännöt olisivat täysin eksplisiittisesti ja yksikäsitteisesti esitettyjä niin, että hän voisi noudattaa niitä tietoisesti ja vasta tietoisien valinnan jälkeen. Säännön sokean seuraamisen hän kokee älyllisesti ja moraalisesti alentavaksi, alamaismentaliteetin ilmaukseksi. Sokea "säännön seuraaminen" yhdistyy myös helposti mielikuviin Adolf Eichmannin kaltaisista virkamiesroboteista, jotka noudattivat laillisten esimiestensä antamia määräyksiä, olivatpa ne miten hirvittäviä hyvänsä. Wittgensteinia voidaan toki pitää eräessä suhteessa konservatiivina, kuten J.C. Nyiri on hienossa tutkielmassaan osoittanut.

Mutta hänen tarkoittamansa sokeus oli jotain vallan muuta kuin Eichmannin. (Nyíri 1976.)

Kun Carrollin Kilpikonna hyväksyi premissit A ja B sekä vielä sen, että näistä seurasi vääjäämättä Ö, niin tämän jälkeen sen olisi pitänyt hyväksyä (Wittgensteinin tarkoittamassa mielessä) sokeasti hyväksyä se tosiasia, että kilpikonnat ovat kuolevaisia. Näin se ei kuitenkaan tehnyt ja siksi sen käytös oli tarinassa riemastuttavaa ja ajattelua avartavaa. Todellisuudessa elämämme olisi kuitenkin yhtä painajaisista, jos joutuisimme elämään sellaisen ihmisten kanssa, jotka eivät seuraisi sokeasti minkäänlaisia sääntöjä.

Kun sääntöjä seurataan sokeasti (automaattisesti, tiedostamatta), ne eivät silloin voi sijaita yksilön tietoisessa mielessä. Niitä voidaan pitää alitajuisina, mutta ei tuon sanan yksilöpsykologisessa mielessä. Ne ovat sitä vastoin kollektiivisia, paljolti niiden sosiaalisten tosiseikkojen (*les faits sociales*) kaltaisia, joista Emile Durkheim puhui ja jotka hänen mukaansa muodostivat sosiologian tutkimuskohteen. Wittgensteinin säännöille ja Durkheimin sosiaalisille tosiseikoille yhteisiä piirteitä oli ensinnäkin se, että ne olivat vain osittain tiedostettuja ja niille oli myös ominaista moraalinen, ”pakottava” luonne. (Durkheim 1982, 35 ja 42.)

Wittgensteinin mukaan ajatus säännön ”yksityisestä seuraamisesta” on joko loogisesti ristiriitainen tai absurdi. Perustelu oli suurin piirtein seuraavan kaltainen: jos yksilö päättäisi noudattaa jotain täysin omaa sääntöään S, hänen pitäisi etukäteen tietää (”lyödä kiinni”), miten hän tuota sääntöä missäkin soveltaa. Näin tuosta säännöstä tulisi äärettömän pitkä ja monimutkainen – eikä se olisi vapaa niistä vaikeuksista, joihin Akhilleus äskeisessä tarinassa törmäsi. Näin ainoaksi mahdollisuudeksi jää, että sääntö on sosiaalinen tosiseikka, että yhteisön normatiivinen paine ohjaa yksilöä toimimaan aina ”tällä tavalla”. Niiden, jotka eivät usko tämän pätevän ainakaan matematiikkaan, kannattaa perehtyä Wittgensteinin teokseen *Huomautuksia matematiikan perusteista*.

On kuitenkin olemassa olio, joka seuraa annettuja sääntöjä täysin yksityisesti, eikä mikään normatiivinen paine siihen vaikuta. Tämä otus ei ole mikään yli-ihminen tai jumala, vaan ns. Turingin kone. Siitähän tiedetään täysin yksikäsitteisesti, mitä tuollainen kone tekee, kun se saa tilassa A syötteen B – ja Turingin koneen sekä tila- että syötejoukko on äärellinen.

Jokainen tietokone on puolestaan valtava Turingin kone tai niiden yhdistelmä. Ja sivumennen sanoen: Ihmisen ja tietokoneen kenties ratkaisevin ero onkin juuri tässä: kone noudattaa sääntöjä yksityisesti, ihmisen seuraamat säännöt ovat yhteisöllisiä! (von Wright 1998b.)

Samana tai samantyyppisen argumentaation nojalla Wittgenstein päätyi myös väittämään, ettei voi olla olemassa yksityisiä kieliä, sellaista kieltä mitä vain yksi ainoa ihminen kykenisi ymmärtämään. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö yksittäinen ihminen voisi puhua äärimmäisen omakohtaisista tuntemuksistaan vain itselleen – pitää esimerkiksi päiväkirjaa, johon hän kirjaisi minuuttien tarkkuudelle, milloinka jokin tuntemus hänet valtasi. Wittgenstein ajoi takaa vain sitä, että tuo kieli, millä tuo synkkä tai valoisa yksinpuhelu tapahtuu, ei voi olla yksityinen. Yksilö voi vielä kehittää itselleen täysin yksilöllisiä sanoja ja muita ilmaisuja, mutta niiden järkevä käyttö edellyttää kuitenkin ”paikkaa kielessä”, jonka systeemi täytyy olla edeltä käsin annettu. ”Yksityiset kielet” ja myös erilaiset salakielet ovat siis jonkun yleisen kielen muunnelmia ja ne tulevat vasta ”yleisen jälkeen”.

Nämäkin Wittgensteinin kenties triviaaleilta kuulostavat pohdinnat ravisuttavat kuitenkin modernin länsimaisen tietokäsityksen perusteita. Nimitään jo Descartesin ajatus selvistä ja tarkoista ideoista kuten myös Russellin ajatus ”tiedosta välittömän tuttuuden perusteella” tai Wienin piirin loogisten empiristien ajatus välittömistä havainnoista nojaavat kaikki (julkilausutusti tai kätketysti) ajatukseen yksityisestä kielestä. Tuo yksityinen kieli oli samalla myös kaikkein yleisin tai siitä voitiin jalostaa tuo ideaalinen kieli. (FT § 138–242.)

Varmuudesta ja maailmankuvasta

Elämänsä viimeisinä vuosina Wittgenstein pohdiskeli intensiivisesti varmuuteen ja tiedon ”perimmäisiin perusteisiin” liittyviä kysymyksiä. Yksi tärkeä herätteiden antaja oli G.E. Mooren skeptikkoja kritikoiva kuuluisa luento *A Defence of Common Sense*, jossa hän väitti varmuudella tietävänsä todeksi koko joukon lauseita, sellaisia kuin: ”Hän (G.E. Moore) on ihmisolento”, ”Hän on elänyt elämänsä lähellä maapallon pintaa”, ”Hänellä on

kaksi kättä” jne. Wittgenstein ei epäillyt näiden väitteiden paikkansa pitävyttä, mutta sen sijaan hän halusi kyseenalaista sen, oliko Moorella perusteita sanoa tietävänsä nämä väitteet tosiksi. Ja jos todisteita oli, niin millaisia ne voisivat olla?

Wittgensteinin mukaan ei Moore eikä kukaan muukaan voinut tietää tällaisia lauseita tosiksi ja oli harhaanjohtavaa jopa väittää, että joku uskoi niihin tai oli niistä vakuuttunut. Niiden rooli oli aivan toinen. Ne kuuluivat maailmankuvaan, muodostivat sitä kielipelin perustaa, jonka varassa vasta oli mahdollista puhua tietämisestä, uskomisesta, totuudesta, epätotuudesta. Ne olivat varmuuksia hänelle ja koko sille yhteisölle, mihin hän kuului. Näissä Varmuudesta-teoksen aforismeissa tai pikku kappaleissa tulee vielä korostetun selvästi esiin se, miten yhteisöllinen ja historiallisesti muotoutunut itsenäisimmänkin yksilön maailmankuva on:

95. Mutta maailmankuvani minulla ei ole siksi, että olen vakuuttunut sen paikkansapitävyydestä. Eikä siksi, että olen tällä hetkellä vakuuttunut sen paikkansapitävyydestä. Se on peritty tausta, jolla teen eron toden ja epätoden välillä.

95. Lauseet, jotka kuvaavat tämän maailmankuvan, voisivat kuulua eräänlaiseen mytologiaan. Ja niiden rooli vastaa pelisääntöjen roolia, ja peli on mahdollista oppia pelkästään käytännössä – oppimatta julkilau-suttuja sääntöjä.

96. Voisimme kuvitella, että tietyt lauseet, joilla on kokemuslauseiden muoto, olisivat jähmettyneitä ja toimisivat jähmettymättömien, nestemäisten kokemuslauseiden kanavana; ja että tämä suhde muuttuisi ajan mittaan niin, että nestemäiset lauseet jähmettyisivät ja kiinteät lauseet tulisivat nestemäisiksi.

Maailmankuvassa voi siis tapahtua dramaattisiakin murroksia, jotka ovat murroksia myös kyseisen yhteisön elämänmuodossa, yhteisön ja sen jäsenten identiteetissä:

97. Mytologia voi joutua takaisin juoksevaan tilaan, ajatusten joenuoma voi siirtyä paikaltaan. Erotan kuitenkin toisistaan veden liikkeen joenuomassa ja uoman siirtymisen, vaikka niiden välillä ei olekaan jyrkkää eroa.

98. Mutta jos joku sanoisi ”logiikkakin on kokemuseräinen tiede”, hän olisi väärässä. Pitää kuitenkin paikkansa, että samaa lausetta milloin lauseena, jota kokemus voi koetella, milloin koettelemisen sääntönä.

99. Tuon virran äyräs on osaksi kovaa kiveä, joka ei ole altis millekään muutoksille tai on altis vain huomaamattomalle muuttumiselle, osaksi se on hiekkaa, joka huuhtoutuu veden mukana paikasta toiseen – vuoroin sinne vuoroin tänne. (V § 95–99.)

Maailmankuvan murros ei näin voi ilmeisestikään olla koskaan aivan täydellinen tai kertakaikkinen. Kun sanotaan, että tarinassa dramaattinen käänne, oletetaan kuitenkin, että kyseessä on yksi ja sama tarina.

Yhteenvetoa ja loppupäätelmiä eli ”takaisin rosoiselle maaperälle”

Tämän artikkelin otsikko lupasi lukijalle matkaa propositionaalisesta tieto- ja oppimiskäsityksestä narratiiviseen. Nyt taival on taitettu ja ollaan narratiivisen käsityksen porteilla. Propositionaalisesta tietokäsityksestä voidaan todeta kokoavasti:

1. Propositionaalinen tietokäsityksen mukaan inhimillinen tieto koostui propositioiksi nimitetyistä olioista, jotka olivat väitelauseiden objektiivisia merkityssisältöjä. Filosofian piirissä tämä käsitys kiteytyi ja vakiintui erityisesti loogiseksi atomismiksi kutsutun filosofisen suuntauksen ansiosta. (Loogisen atomismin vaikutus näkyi voimakkaana loogisessa empirismissä ja sittemmin – tosin jo heikentyneenä – koko analyyttisessä filosofiassa.)
2. Propositionaalisessa tietokäsityksessä tiedon subjektiin ei kiinnitetä juuri mitään huomiota. Se kutistuu abstraktiksi, pistemäiseksi olennoksi, joka vain ottaa vastaan annettuja propositioiksi ymmärrettyjä tietoja. Tiedon subjekti oli kuin vaatenaula, johon propositioita ripustettiin. Tiedon subjektin ja objektin (so. proposition) suhde oli ulkoinen: subjekti ei vaikuttanut millään tavoin objektiin eikä objekti subjektiin.
3. Propositionaalisen tietokäsityksen eräänä historiallisena ja yhteiskunnallisena perustana oli modernin myötä syntynyt ja erityisesti valistuksen korostama ajatus autonomisesta kansalaisesta ja yhteiskunnasta autonomisten kansalaisten demokraattisena yhteisönä. On perin ymmärrettävää, että tällaisessa yhteisössä tai tällaista yhteisöä ihailevien piirissä syntyi myös haave kielestä, jota kaikki sen jäsenet ymmärtäisivät kutakuinkin samalla tapaa ”pidemmittä

puheitta”, että esimerkiksi lakia luettaisiin ihmisille samalla tapaa – ikään, säätyyn, sukupuoleen ynnä muuhun sellaiseen katsomatta. Tosin tällainen kieli kiinnosti myös hallitsijoita, jotka halusivat määräyksensä tulevan ymmärretyksi täsmällisesti, oikein ja myös ”pidemmittä puheitta”..

Ei ole kovin oleellista pohtia sitä, onko Wittgensteinin tieto- tai oppimiskäsitys narratiivinen tai ei. Ludwig Wittgenstein oli ennen kaikkea Ludwig Wittgenstein, ainoa laatuaan. Aiheemme kannalta oleellista on, että myöhäisfilosofiassaan hän osoitti propositionaalisen tietokäsityksen heikot kohdat kenties vakuuttavammin ja syvällisemmin kuin yksikään toinen 1900-luvun ajattelija. Hän ymmärsi myös, että yhdestä ja yksikäsitteisestä ideaalikielestä oli hyödytön tai vielä pahempaa: pakkomielle. Sitä tavoitellessaan ihminen joutui ikään kuin liukkaalle jäälle, jossa kulkijan tiellä ei näyttänyt olevan minkäänlaisia esteitä – ja juuri sen tähden sillä oli erittäin vaivalloista kulkea. ”Haluamme kävellä, silloin tarvitsemme kitkaa. Takaisin rosoiselle maaperälle!” (FT § 107.)

Rosoisella maaperällä Wittgenstein tarkoitti kielen tosiasiallista käyttöä konkreettisissa elämänmuodoissa ja niiden mukaisissa kielipeleissä. Mutta aivan hyvin voimme katsoa hänen viittaavan tarinoihin, narratiiveihin, jotka punovat yhteen tapahtumia, tosiseikkoja, muistoja – ja ennen kaikkea ne luovat merkityksiä sekä identiteettejä. Ilman niitä todellisuus olisi sileä ja lohduuton jäälakeus, vailla kitkaa ja tarttumapintoja. tarinat voivat olla yleisiä, sellaisia jotka luovat kansakuntien tai vieläkin laajempien yhteisöjen (kristitty, eurooppalainen jne.) identiteettejä – tai sitten äärimmäisen henkilökohtaisia.

Näistä rosoista ja tarttumapinnoista, jotka puhtaaksi viljelty propositionaalinen tietokäsitys ja sen ideaalikieli tahtoi hioa pois, alkaa narratiivisen tieto- ja oppimiskäsityksen tarina.

Lähteet

- Aho, T. (2007). *Propositionaalisten asenteiden logiikka*. Haettu 11. helmikuuta 2011, sivustolta Tampereen yliopisto/Informaatiotieteiden tiedekunta/ Matematiikan ja tilastotieteen laitos/ Modaalilogiikka. Internetosoite <http://mtl.uta.fi/modaalilogiikka/episteeminen.pdf>.
- Descartes, R. (2001). *Metodin esitys*. Teoksessa T. Aho & S. Jansson (toim.) *Teokset I: René Descartes*. Helsinki: Gaudeamus.

- Durkheim, E. (1982). *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi.
- Engels, F. (1979). Anti-Dühring. Teoksessa K. Marx & F. Engels *Valitut teokset kuudessa osassa* (Osa 5, 18–390). Moskova: Edistys.
- Marshden, G.M. (1987). Evangelical and Fundamental Christianity. Teoksessa *The encyclopedia of religion* Vol. 5. New York: Macmillan, 190–197.
- Niiniluoto, I. (1989). *Informaatio, tieto ja yhteiskunta: filosofinen käsiteanalyysi*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Nyiri, K. (1976). Wittgenstein's New Traditionalism. Teoksessa J. Hintikka (ed.) *Essays on Wittgenstein in honour of G.H. von Wright*. Amsterdam: North-Holland, 503–512.
- Prebish, C.H. (1987). Protestantism. Teoksessa *The encyclopedia of religion* Vol. 12. New York: Macmillan, 23–38.
- Russell, B. (1956). *Portraits from Memory*. London: Allen and Unwin.
- Russell, B. (1969). *Filosofian ongelmat*. Helsinki: Otava.
- Russell, B. (1998). *The philosophy of logical atomism*. Chicago: Open Court.
- Winch, P. (2008). *The idea of social science and its relation to philosophy*. London: Routledge.
- Wittgenstein, L. (FT 1981). *Filosofisia tutkimuksia*. Porvoo: WSOY.
- Wittgenstein, L. (V 1975). *Varmuudesta*. Porvoo: WSOY.
- Wright, G.H. von (1984). Demystifying Propositions. Teoksessa G.H. von Wright *Truth, Knowledge and Modality*. Oxford: Blackwell, 14–25.
- Wright, G.H. von (1992). Logiikka ja filosofia 1900-luvulla. Teoksessa G.H. von Wright *Minervan pöllö: esseitä vuosilta 1987–1991*. Helsinki: Otava, 27–47.
- Wright, G.H. von (1998a). Logiikka, filosofia ja kieli. Teoksessa G.H. von Wright *Logiikka ja humanismi*. Helsinki: Otava, 155–359.
- Wright, G.H. von (1998b). Ihminen, matematiikka ja koneet. Teoksessa G.H. von Wright *Logiikka ja humanismi*. Helsinki: Otava, 440–450.